

Topolski, Jerzy

Druga Międzynarodowa Konferencja Historii Gospodarczej w Aix-en-Provence

Przegląd Historyczny 54/3, 545-549

1963

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Novae. Punktem wyjścia w tych poszukiwaniach była nadal mapka bułgarskiego badacza Stefanowa z naniesionymi resztkami urządzeń związanych z systemem wodociągów zbudowanych w okolicy Novae w okresie rzymskim.

L. P.

„Československý Časopis Historický” w nrze 5—6 t. X (1962) przynosi indeks dziesięciu wydanych roczników 1953—1962 pt. „Rejstřík Československého Časopisu Historického” (zestawili J. Mandlerová i L. Nesvadbík).

DRUGA MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA HISTORII GOSPODARCZEJ W AIX-EN-PROVENCE

W dniach od 29 sierpnia do 3 września 1962 w Aix-en-Provence toczyły się obrady Drugiej Międzynarodowej Konferencji Historii Gospodarczej. Wzięło w nich udział ponad 300 uczestników z około 30 krajów: Algierii, Anglii, Australii, Belgii, Bułgarii, Czechosłowacji, Danii, Egiptu, Francji, Hiszpanii, Holandii, Indii, Izraela, Japonii, Jugosławii, Kanady, Kolumbii, Norwegii, NRF, Polski, Południowej Afryki, Rumunii, Szwajcarii, Szwecji, Tunisu, USA, Węgier i Włoch. Zapowiedziany dość liczny i aktywny udział historyków NRD, wśród nich J. Kuczyńskiego, nie doszedł do skutku z powodu nieuzyskania wizy wjazdowej. Otwierając obrady konferencji M. M. Postan, wyraził w związku z tym ubolewanie stwierdzając, że względy polityczne nie powinny przeszkadzać w porozumiewaniu się uczonych.

Dyskusje odbywały się w ramach oddzielnych zebrań 10 sekcji tematycznych oraz na posiedzeniach plenarnych. W sumie odbyły się 4 sesje plenarne. Na pierwszej z nich, inauguracyjnej zjazd, prof. Labrousse wygłosił referat na temat kształtowania się (ruchu) dochodów od kapitału (*revenu du capital*) oraz koncentracji kapitałów w XIX w. we Francji. Referat ten informował przede wszystkim o metodach podjętych prac i źródłach (kwestia źródeł podatkowych) oraz podawał niektóre uzyskane już wyniki. Na przykład z badań materiałów spadkowych w Lille wynika, że w II połowie XIX w. po dużym rozmachu industrializacji około 92% majątku spadkowego skupiało się w rękach 10% spadkobierców. Owe 10% stanowili w pierwszym rzędzie właściciele przedsiębiorstw. Niektóre problemy referatu rozwinął w szczególności uczeń Labrousse'a, Bouvier.

Druga sesja plenarna poświęcona była problemom agrarnym krajów słabo rozwiniętych. Punktem wyjściowym ożywionej dyskusji na sesji był referat Postana omawiający te zagadnienia w świetle europejskiej historii agrarnej (zmiany w rolnictwie przygotowujące rewolucję przemysłową). Polemizowano w szczególności z opierającymi się o analizę rozkwitu rolnictwa angielskiego w XVII i XVIII w. agrotechnicznymi tezami referatu, stawiającego główny nacisk na konieczność rozwoju rolnictwa, którego odpowiedni poziom może stanowić dopiero podstawę dla rozwoju przemysłu. Głównie na przykładzie Indii (m.in. Gupta, Thorner) i w pewnym stopniu Jugosławii (Stipetić) wskazywano, jak ważna jest industrializacja dla przezwyciężenia zacofania gospodarczego krajów słabiej rozwiniętych. Nie rozwój rolnictwa, lecz rozwój przemysłu (rynek dla produkcji rolnej, możliwości zatrudnienia itd.) stanowi w tym względzie zasadniczy bodziec wzrostu gospodarczego (Lieber). Postan stwierdził wprawdzie, że industrializacja jest konieczna dla krajów zacofanych gospodarczo, jednak do tego najpierw trzeba podnieść rolnictwo. Łatwo zauważyć, że tezy podobne, mawiające głównie do rozwoju gospodarczego Indii, głoszone przez historyka angielskiego, a więc pochodzącego z kraju głoszącego idee, że tylko w połączeniu z Anglią Indie mogą kwitnąć jako wielki kraj rolniczy, musiały wzmocnić klimat dyskusji nie pozbawionej wyraźnego tła politycznego.

Tematem obrad trzeciej sesji plenarnej były sprawy organizacyjne. Dyskutowano nad sprawami utworzenia międzynarodowej organizacji historyków gospodarczych przyjmując pewne zasady ogólne, a w szczególności wypowiadając się za związkiem organizacji historyków gospodarczych z Międzynarodowym Komitetem Nauk Historycznych. Ustalono, iż do 1965 r. (tzn. do trzeciej konferencji) działać będzie jeszcze Komitet Tymczasowy w następującym składzie: Braudel — przewodniczący (Francja), Postan — wiceprzewodniczący (Anglia), Habakkuk — sekretarz (Anglia) oraz członkowie Gupta (Indie), Kim (ZSRR), Klimma (Czechosłowacja), Kula (Polska), Lane (USA), Labrousse (Francja), Söderlund (Szwecja).

Czwarta sesja plenarna poświęcona była dyskusji nad referatami J. Kuczynski'ego (NRD) i G. Bry'a (USA). Pod nieobecność Kuczynskiego streszczenie jego referatu odczytał prof. Hobbsbaum. Referat poświęcony był problematyce położenia klasy robotniczej w warunkach kapitalizmu przemysłowego. Autor stwierdzając, że kapitalizm przemysłowy narodził się wraz z rewolucją przemysłową, wyróżnił trzy okresy w jego rozwoju: okres trwania rewolucji przemysłowej, okres po zakończeniu tej rewolucji aż do początków imperializmu oraz okres imperializmu. W każdym z tych okresów położenie klasy robotniczej wykazywało pewną specyfikę. Prof. Bry przedstawił wyniki swych badań porównawczych nad płacami realnymi w USA, Wielkiej Brytanii i Niemczech w latach 1860—1961. Nieobecność prof. Kuczynskiemu uniemożliwiła pełniejszą dyskusję.

W czasie konferencji działały następujące sekcje tematyczne: Historii Gospodarczej Świata Starożytnego (przewodniczący M. I. Finley), Gospodarki Średniowiecznej (G. Duby), Historii Cen i Fluktuacji Ekonomicznych (J. Brugmans, F. C. Spooner), Historii Agrarnej Europy Nowożytnej (W. Kula), Historii Agrarnej Afryki i Azji (B. A. Farmer), Przemysłu i Rzemiosła Wiejskiego (B. F. Hoselitz), Teorii Industrializacji (W. Hoffmann), Akumulacji Kapitału we Wczesnych Stadiach Industrializacji (C. Fohlen, D. Landes), Historycznych Problemów Rozwoju Kolonialnego (G. Ohlin) oraz Metodologii i Terminologii w Historii Społecznej i Gospodarczej.

Liczba posiedzeń poszczególnych sekcji była różna, zależna w dużym stopniu od tego, jak aktywna była dana sekcja. Trudno tu powiedzieć dokładniej o pracy ich wszystkich. Nieco uwagi poświęcimy tym, których pracę poznaliśmy bezpośrednio, zaś pozostałe omówimy bardziej ogólnie w oparciu o materiały i uzyskane relacje.

W sekcji Historii Gospodarczej Świata Starożytnego referaty wygłosili M. I. Finley (Grecja klasyczna), E. Will (Grecja archaiczna) i P. A. Brunt (rzymscy *equites*).

Obrady sekcji Gospodarki Średniowiecznej otworzył referat R. A. Hiltona (Birmingham) pt. „Renta ziemna i tworzenie się kapitału w społeczeństwie feudalnym”. Biorąc za przykład stosunki angielskie XIII i XIV wieku referent wskazywał, że zupełnie minimalne części dochodu z dóbr ziemskich przeznaczano wówczas na inwestycje. W stosunkowo wysoko zorganizowanych majątkach części te wahały się od 3 do 6%. Od połowy XIV wieku proporcje te zmieniają się nieco na korzyść inwestycji. W dyskusji (Duby) poparto tezę referatu.

Pole do szczególnie ożywionej dyskusji stworzył następny, jakkolwiek sam niezbyt fascynujący referat Ph. Jonesa (Leeds) o rozwoju agrarnym Włoch średniowiecznych. Mówili przede wszystkim Włosi, tak że nawet obrady toczyły się wtedy w dużej części po włosku. Referent podkreślił mocne różnice w rozwoju Włoch północnych (przemysłowych) i południowych (agrarnych) — stwierdzając, że związane są one przede wszystkim ze zróżnicowaniem klimatycznym i geograficznym. Ogólnie zaś stwierdził, że rozwój gospodarczy Włoch od X do XVI wieku odpowiada zasadniczym liniom rozwoju innych terenów Europy. W odniesieniu

do dziejów agrarnych dotyczy to zarówno problematyki produkcji, jak i organizacji gospodarczej. W zakresie pierwszego z tych problemów można mówić o postępie technicznym, w zakresie drugiego o upadku gospodarki własnej pana (*villa*). Dyskusja zwróciła uwagę na zbytnią ostrość przeciwstawienia Włoch północnych i południowych — należały one do tej samej śródziemnomorskiej cywilizacji rolniczej. Pogiębiono także problem włoskiego połownictwa (*mezzadria*) wskazując na bardzo słabe zaawansowanie prac w zakresie dziejów agrarnych Włoch (Duby, Imberciadori, Maddalena, Mori, Venturi i inni). Wymiana zdań wyszła poza rolnictwo, obejmując szereg innych problemów, jak m.in. zagadnienie charakteru miast włoskich, zmian w handlu włoskim, kryzysu XIV i XV wieku (Lopez, Małowist, de Roover, Postan i inni).

Obrady tej sekcji zamykał referat A. Gieysztora pt. „Miasto i wieś średniowiecznej Słowiańszczyzny”. Autor zajął się problemem etapów urbanizacji krajów słowiańskich, biorąc za tło rozważań analizę roli handlu dalekosiężnego i rynku wewnętrznego w genezie miast oraz elementów tworzących rynek wewnętrzny, badanych na podstawie rozpatrywania rzemiosła, handlu, usług świadczonych przez ośrodki typu miejskiego oraz środków wymiany produkcji rolnej. W dyskusji (Beresford, Duby) nawiązano do sprawy konieczności rozwinięcia badań archeologicznych wsi, aby w ten sposób zdobyć nowe materiały do osadnictwa. G. Duby poinformował m.in., że w VI Sekcji *École Pratique des Hautes Études* pracuje się nad mapą wsi zamkniętych we Francji.

Sekcja Historii Cen i Fluktuacji Ekonomicznych nie wypełniła w całości planu, bowiem nie przybył z zapowiedzianym referatem o cenach angielskich prof. Beveridge. Zgodnie z planem referaty wygłosili: F. C. Spooner (Yale) o sekularnym ruchu cen i problemach tworzenia się kapitału, R. Romano (Paryż) o ruchu cen i rozwoju ekonomicznym na przykładzie Ameryki Południowej oraz M. Dupriez (Louvain), który zastanawiał się nad tym, czy fluktuacje typu Kondratieffa można dostrzec i we współczesnym rozwoju ekonomicznym. Sekularny ruch cen Spooner podzielił na 3 epoki — preindustrialną, trwania industrializacji oraz wiek XX. W pierwszych dwu ekspansji ekonomicznej towarzyszy wzrost cen z tym jednak, że w odniesieniu do XIX wieku to współistnienie jest już mniej widoczne. W Anglii np. była tendencja odwrotna, w innych krajach stabilizacja lub ruch o amplitudzie znacznie spokojniejszej niż w XX wieku. Autor zadaje sobie pytanie, jaki był wpływ tak kształtujących się cen w XIX wieku na rozwój industrializacji.

R. Romano oparł się o rezultaty swych badań dotyczących ruchu cen w Ameryce Południowej w XVIII wieku. Dla całości produktów stwierdza stagnację cen charakterystyczną dla krajów słabo rozwiniętych. Życie ekonomiczne krajów Ameryki Łacińskiej w XVIII wieku charakteryzowało się rozwojem górnictwa, dość dużą ilością pieniądza, który odpływał jednak do Europy (przy niedostatecznej ilości drobniejszej monety), brakiem kredytu bankowego, słabym rozwojem handlu, złymi warunkami transportu, monokulturą w rolnictwie, wzrostem liczby ludności przy jednoczesnym narastaniu dysproporcji w podziale dochodu narodowego. Dyskusja była ożywiona. Zastanawiano się nad wpływem cen europejskich na południowoamerykańskie, zwracano też uwagę na duże zróżnicowanie Ameryki Łacińskiej (Van der Vee, Mauro), a szczególnie na odmienności w rozwoju Meksyku, który np. nie rozwinął monokultury w zakresie jakiegoś działu produkcji rolnej. Dużo uwagi wzbudziły różne problemy współistnienia gospodarki naturalnej i pieniężnej i wzajemnych wpływów krajów o różnych stopniach panowania tych dwu typów gospodarki, m.in. wspomniano o polskiej gospodarce folwarczno-pańszczyźnianej (Kula, Małowist, Meuvret, de Roover), dyskutowano nad problemem metody w badaniach nad dziejami cen — ceny nominalne, ceny wyrażone w srebrze (Maddalena, Meuvret).

W sekcji Historii Agramnej Europy Nowożytnej wygłoszono jedynie dwa uzupełniające się referaty historyków węgierskich — Pacha i Makkaia o gospodarce folwarcznej na Węgrzech w XVI i XVII wieku. Omówienie tego problemu w odniesieniu do Niemiec, Czech i Polski w ramach osobnych referatów nie doszło do skutku z powodu nieobecności przewidzianych referentów. W referatach Pacha i Makkaia przedstawiono XVI i XVII wiek jako okres ścierania się tendencji ze stopniowym jednak narastaniem gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. W pierwszej połowie XVII wieku folwarki na Węgrzech zajmowały około 15—30% powierzchni wiejskiej, zaś produkcja ich przewyższała znacznie wpływy pana z danin chłopskich. Wzrastała pańszczyzna osiągając w połowie XVII wieku średnio 3 dni w tygodniu. Główny zbył dla produkcji folwarcznej, jak informował referent, stanowiła propinacja, a nie sprzedaż zbóż na rynku. Popyt ze strony miast był słaby, wywóz też był niewielki. Referaty węgierskie poruszając wspólny dla krajów Europy środkowej problem rozwoju gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej dały asumpt do porównań z innymi krajami, jak Czechy i Polska, oraz do ogólnych uwag o modelu gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej (Braudel, Kula, Purs, Topolski).

W ramach sekcji Historii Agramnej Azji i Afryki mówili E. H. Jacoby (F.A.O.) o społecznych i ekonomicznych czynnikach reformy rolnej w krajach Azji i Afryki, A. Rokach (Jerozolima) o planowaniu osadnictwa w Izraelu, E. R. Leach o problemach osadnictwa rolnego Cejlonu, D. Thorne (Paryż) o ogólnych zagadnieniach dziejów agrarnych krajów Azji, T. Ouchi (Tokio) o wpływie rozwoju ekonomicznego Japonii na rolnictwo. W ostatnim z tych referatów autor stwierdza szybki wzrost produktu narodowego Japonii od 1955 roku (11% rocznie). Wpływ tego wzrostu na rolnictwo szedł przede wszystkim w trzech kierunkach: zmian w strukturze upraw (zmniejszanie się spożycia ryżu i jęczmienia, wzrost spożycia warzyw i owoców itp.), spadku zatrudnienia w rolnictwie oraz nastrojów niezadowolenia w związku ze znacznie szybszym tempem wzrostu dochodu na głowę w zajęciach pozarolniczych aniżeli w rolniczych.

Sekcja Przemysłu i Rzemiosła Wiejskiego należała do bardziej aktywnych. Wygłoszono w jej ramach 4 referaty. Spośród nich z referatem W. K. Jacuńskiego („Rozwój wielkiego przemysłu w Rosji na bazie drobnego przemysłu wiejskiego”), który nie przybył na zjazd, zebrani zapoznali się w formie dość obszernego streszczenia. Jacuński wskazał, jak z pewnych ośrodków wiejskiego przemysłu włókienniczego wyraźnie rozwijających się w XVII w. w ciągu XIX w. zaczęły wyrastać większe zakłady przemysłowe. Jest charakterystyczne, że wśród przodków rodzin przemysłowych przeważali drobni producenci wiejscy. Problematyką przejścia od przemysłu wiejskiego do produkcji fabrycznej zajął się w swym referacie także J. D. Chambers (Nottingham) biorąc za przykład Anglię od XVI do XIX wieku. Przemysł wiejski Zachodniej Europy w XVI—XVIII w. przedstawił H. Kellenbenz (Kolumbia). Autor zwrócił uwagę na punkty widzenia panujące w nauce oraz podkreślił słabe zaawansowanie badań nad przemysłem wiejskim. B. F. Hoselitz (Chicago) poświęcił swój referat roli przemysłu wiejskiego w krajach słabo rozwiniętych.

W sekcji Teorii Industrializacji i sekcji Akumulacji Kapitału we Wczesnych Stadiach Industrializacji wygłoszono szereg referatów o typach industrializacji, o industrializacji w poszczególnych krajach (Anglia, USA, Japonia) i inne.

W sekcji Historycznych Problemów Rozwoju Kolonialnego wygłoszili referaty m.in. F. Mauro (Tuluza), A. K. Sen (Cambridge) i H.R.C. Wright (Witwatersrand). F. Mauro zajął się problematyką rozwoju kolonialnego przed 1800 r., A. K. Sen problematyką kolonialnej działalności angielskiej w Indiach w latach 1854—1914. Tematem referatu Wrighta był wpływ Kompanii Wschodnio-Indyjskiej na stosunki wewnętrzne w Indiach w latach 1795—1800.

Wydaje się, że zbyt mało aktywna była sekcja Metodologii i Terminologii Historii Społecznej i Gospodarczej. W sekcji tej wygłoszono dwa referaty oraz kilka komunikatów. W swym referacie prof. W. Conze (Heidelberg) zajął się definicją historii społecznej (*social history*). Stwierdził, że historia społeczna należy zarówno do socjologii, jak i do historii. Należałoby według referenta uprawiać historię społeczną nie tyle w łączności z historią gospodarczą, ile z historią polityczną. W powierzchniowym referacie S. Ratnera (New York) o potrzebie rewolucji semantycznej historii gospodarczej było więcej polityki niż nauki. Autor na przykład stwierdził, że nie może być dzisiaj już mowy o systemie, który by można określić jako kapitalistyczny. Kapitalizm bowiem, według niego, przeszedł już od czasów Marksa takie przemiany, że zniknęły jego podstawowe przez Marksa analizowane cechy. To samo można według niego powiedzieć o komunizmie itd. W dyskusji nie podjęto tych spraw. Zwracano w niej natomiast uwagę na powiązanie historii gospodarczej z teorią społeczną (Kuznets), podkreślano konieczność zwracania większej uwagi na problematykę metodologiczną na kongresach (Hobsbawm). Dość ciekawe komunikaty F. Venturiego (Turyn) o terminie socjalizm (autor analizował piśmiennictwo z okresu Oświecenia włoskiego) i R. Mandrou (Paryż) o pojęciu klasy na przykładzie burżuazji francuskiej XVIII wieku luźniej wiązały się z zasadniczym tokiem referatów.

W sumie dorobek konferencji w Aix wydaje się istotny, szczególnie w zakresie problematyki industrializacji oraz rozwoju gospodarczego krajów pozaeuropejskich. W sekcjach dziejów agrarnych i historii cen nie powiedziano, naszym zdaniem, wiele nowego. Nawet tam jednak, gdzie nowych rozwiązań nie usłyszeliśmy, cenne były podsumowania dotychczasowych badań, wskazanie na trudności i luki badawcze. Ze szczególnym naciskiem podkreślić należy szeroki udział historyków z wielu krajów. Spośród historyków polskich w Konferencji udział wzięli: prof. I. Biezuńska-Małowist, Al. Gieysztor, St. Herbst, W. Kula, M. Małowist, I. Pietrzak-Pawłowska i J. Topolski.

Jerzy Topolski

Dnia 17 czerwca 1962 odbyło się na Sorbonie pod przewodnictwem M. Reinharda kolejne zebranie ogólne *Société des Études Robespierristes*. Przedstawiono dwa komunikaty: B. Leśnodorski o jakobinach polskich i ruchu rewolucyjnym w Europie w końcu XVIII w. oraz J. Palou o legendach i gusłach dotyczących Rewolucji i Cesarstwa.

We wrześniu 1962 ukazał się pierwszy numer czasopisma „*Zeitschrift für Militärgeschichte*” (wydawanego przez Niemieckie Wydawnictwo Wojskowe NRD). Są tu m.in. nieopublikowane dokumenty z archiwum osobistego feldmarszałka von Paulusa oraz artykuł G. Busse: „Kryzys kierownictwa niemieckiego sztabu generalnego w końcu lata 1941”.

„*Historische Zeitschrift*” w zeszycie specjalnym rocznika 1962 przynosi sprawozdania z nowszej światowej literatury historycznej pt. „*Literaturberichte über Neuerscheinungen zur ausserdeutschen Geschichte*” (red. W. Kienast). Sprawozdania zawierają omówienie historiografii krajów skandynawskich (H. Kellenbenz), Włoch (E. Dupré-Théséider), Węgier (J. M. Bak), Polski (G. Rhode), Związku Radzieckiego (H. Jabłonowski